

Жигоренко І. Ю.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри німецької філології

Мелітопольського державного педагогічного університету

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТУ *KLOSTER* У ТВОРАХ Г. ГЕССЕ

Анотація. У роботі підкреслюється, що в сучасній лінгвістиці спостерігаються різні підходи до вивчення концептів, які є найважливішими складниками культури. Особистісна картина світу відбивається одиницями тезаурусного рівня, які перебувають у підрядно-координативних відносинах (генералізовані висловлювання, дефініції, афоризми, прислів'я). Завдяки об'єднанню цих семантично складних угруповань мовна особистість висловлює «вічні», непорушні для неї істини, які значною мірою визначають її життєву домінанту.

Ключові слова: Герман Гессе, картина світу, концепт, мотиваційні орієнтири, мовна особистість.

Постановка проблеми. Згідно зі структурою мовної особистості, запропонованою Ю.М. Карауловим, на кожному з трьох рівнів (нульовому (вербально-семантичному), тезаурусному (лінгво-когнітивному), мотиваційному (комунікативно-діяльнісному)) ця структура складається зі специфічних типових елементів: одиниць відповідного рівня, відносин між цими одиницями та стереотипних поєднань, властивих кожному рівню комплексів [1, с. 52].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних робіт щодо вивчення мовної особистості свідчить про те, що мовна особистість – це об'єкт, який не можна безпосередньо спостерігати, але наявність якого гіпотетично передбачається, це область поєднання когнітивних, психічних і мовних сторін людини. Мовна особистість проявляється в тому, як людина розпоряджається в мовленні мовними засобами. В психолінгвістиці вважається, що досліджувати мовну особистість можна, вивчаючи її мотиваційні орієнтири [2, с. 123].

Ю.М. Караулов уживає термін «мотиваційний орієнтир» у психолінгвістичному значенні при описі одного з рівнів мовної особистості. На мотиваційному рівні «мовна особистість» як об'єкт дослідження зливається з особистістю в глобальному соціально-психологічному змісті» [1, с. 38]. Важливу роль при цьому відіграє емоційно-афективний складник, який характеризує особистість в комунікативно-діяльнісній сфері [1, с. 45–46].

Мотиваційний рівень в організації мовної особистості виявляється, на його думку, найбільш важкодоступним для дослідника, оскільки мотиви, інтереси, устремління, інтенційність, цілі, як і творчі потенції людини, у значній частці будуються на афектах і емоціях, а мовне вираження останніх, не говорячи вже про психічну сутність, досліджене недостатньо [1, с. 211]. Учений відзначає, що прийоми лінгвістичного аналізу мотиваційної сфери особистості на основі її дискурсу слабо розроблені, однак ця прогалина у технології має буде ліквідована внаслідок виходу в область прагматики [1, с. 87].

Метою статті є виявлення особливостей формування та трансформації у діахронії стійкого мотиваційного комплексу –

концепту *KLOSTER* (монастир), котрий часто зустрічається у творах Германа Гессе.

Виклад основного матеріалу. На думку відомих концептологів З.Д. Попової та І.А. Стернина, існує два основні напрями в методиці лінгвокогнітивного аналізу. Перший припускає, що дослідження починається з деякого обраного концепту, підбираються всі можливі мовні засоби його вираження, які потім і аналізуються. Згідно з другим напрямом дослідження починається з ключового слова, до якого підбираються різноманітні контексти його вживання. Це дає змогу вивчити семантику обраного слова та виявити набір семантичних ознак [5, с. 96]. Отже методикою аналізу авторського світобачення в роботах став лінгвокогнітивний аналіз вибірки контекстів з творів Г. Гессе різних років.

Для розгляду концепту *KLOSTER* було відібрано шість творів Германа Гессе: «Erwin» / «Ервін» (1899 р.) [3, с. 2–18], «Der Erzähler» / «Оповідач» (1903 р.) [3, с. 114–128], «Der Städtebauer» / «Будівельник міст» (1905 р.) [3, с. 334–339], «Unterm Rad» / «Під колесом» (1906 р.) [4], «Narziss und Goldmund» / «Нарцис і Златоуст» (1930 р.) [5], «Das Glasperlenspiel» / «Гра у бісер» (1943 р.) [6]; мотивацією стала наявність фрагментів опису монастиря.

Пояснення щирого ставлення письменника до монастирів зустрічаємо в одному з нарисів Г. Гессе під назвою «Всесвітня література» (1927 р.): «Особливо привертала мене монастирі, але не через їхній аскетизм, а тому, що в їхнім мистецтві й літературі я виявив чудові скарби, тому, що життя орденів і монастирів, цих центрів культури й ученості, притулків набожної зосередженості, видавалося мені найвищою мірою зразковим» [7, с. 115].

Дослідники біографії Г. Гессе вважають, що монастирем, який залишив глибокий відбиток у свідомості майбутнього письменника, став цистеріанський монастир Маульбронн у землі Баден-Вюртемберг на околиці однойменного містечка. Розкішний архітектурний комплекс, заснований у 1147 р. папою Євгеном II, внесено у 1993 р. до переліку ЮНЕСКО.

Часи навчання в семінарії, розташованій на території монастиря Маульбронн з його садом, колодязем, фонтаном у хрестовому ході, з великою бібліотекою й середньовічним укладом життя, стали для Г. Гессе символом освяченого століттями архетипу «книги» взагалі; він увійшов у багато добутоків письменника як образ ініціації у внутрішній світ [7, с. 184].

До маульброннської семінарії Г. Гессе вступає у 1891 р., тому не дивно, що описи монастиря зустрічаються у творах Г. Гессе вже в найпершому оповіданні «Ервін», написаному в 1889–1890 рр. У різних контекстах – то як мимохідь помічена споруда («Деміан», «Петер Каменцинд»), то як порівняння («Курортник»), то як місце розвитку подій твору («Виправлення Казанови») – монастир зустрічається в оповіданнях та романах

часто, однак найбільш мальовничо і зворушливо він виявився описаним у таких творах, як «Ервін», «Оповідач», «Будівельник міст», «Нарцис і Златоуст», «Під колесом» та «Гра у бісер», тому вони і були обрані для детального вивчення.

Застосування екстралінгвістичного аналізу, який передбачає збір інформації про суб'єкт вивчення (біографічних даних, відомостей про події суспільного життя), дає змогу розглядати твір як відзеркалення сукупності фактів: контекстів епохи, літературного напрямку, індивідуальної авторської системи.

З наведеного далі детального зображення стародавньої споруди автор починає твір «Ервін», від самого початку занурюючи читача у глибину спогадів головного героя про нещодавню минулу юність. Герман Гессе не зміг довго перебувати у монастирі і через рік втік додому, однак велична споруда залишилася у пам'яті майбутнього письменника назавжди.

Письменнику тут лише 22 роки, однак вжита лексика характеризує оповідача як молоду людину, яка звикла спостерігати природу навколо, яка здатна майстерно передати у слові не тільки тонкощі емоцій (*kann mich des schnelleren Herzschlags nicht erwehren*), видовищність архітектури (*die Wölbungen der gotischen Kreuzgänge, aus der Brunnenkapelle den singenden Laut des fallenden Wassers*), а й незабутній дзвін стародавніх переходів за допомогою звукопису (*und hörte nur den Klang und Widerhall meiner Schritte und aus der Brunnenkapelle den singenden Laut des fallenden Wassers*).

Використані метафори та порівняння говорять про критичне ставлення до минулих подій (*Wildnissen meiner Jünglingszeit, wie ein dunkler Grenzurm*). На синтаксичному рівні простежується тенденція до складних поширених та складнопідрядних речень, довжина яких досягається за рахунок довгих атрибутивних сполучень та інфінітивних конструкцій (*accusativus cum infinitivo: Ich sehe seine Mauern und Säulen trotzig stehen und lange Schatten in mein Jugendleben werfen*); постпозитивних означень (*sah ich die weiten Gebäude des Klosters unter Schieferdächern stattlich beieinander gelagert*).

Через чотири роки, у 190 р., з'являється наступний твір, де знову зустрічається опис монастиря – оповідання «Der Erzähler» / «Оповідач». Стиль письменника суттєво змінюється: атрибутивні сполучення поширюються, з'являються переліки у вигляді низки додатків, складні іменники, прикметники та діеприкметники. В описі споруди та внутрішнього устрою можна впізнати монастир з описаного вище твору, однак вказівка «hochgelegenen Kloster im toskanischen Apennin» примушує згадати про відвідану, за даними біографів Г. Гессе, у 1901 р. незрівнянну Павійську Чертозу в Італії, поблизу Мілану.

У наступному творі, «Будівельник міст» / «Der Städtebauer» (1905 р.), де читач також впізнає описи вже знайомих монастирів, а саме Маульбронн та Чертозати Павія, зустрічаємо ще більш ускладнені синтаксичні конструкції, поширені за рахунок поєднання кількох прийомів: переліку додатків, кожен з яких ускладнений низкою прикметників; складних іменників, постпозитивних прикметників, які також розташовані групами.

У цьому оповіданні Г. Гессе не просто описує споруду та її убрання, тут вже містяться думки-мрії головного героя щодо майбутнього певної монастирської колонії та винятково талановитих людей, які будуть жити у пречудовому місці.

Через рік, у творі «Під колесом» / «Unterm Rad» (1906 р.), автор дає назву описаному монастирю – Маульбронн і змальовує його ще майстерніше. В опис залучено змалювання природи, на лексичному рівні письменник використовує більшу

кількість прислівників як епітетів; довгі низки прикметників та постпозитивні означення надають стилю відтінки піднесеності та урочистості.

Ще через 25 років, у творі «Нарцис і Златоуст» / «Narziss und Goldmund» (1930 р.), зустрічаємо ще більш вишуканий опис, в якому знов неважко впізнати відвідану Германом Гессе у 1901 р. величну Павійську Чертозу. Люди в описаній місцевості вже живуть з покоління в покоління, займаються всякого роду мистецтвами й науками, духовними, мирськими, світлими й темними.

Щодо мовних особливостей стилю Г. Гессе у зазначеному творі, слід підкреслити ще більшу ускладненість синтаксису за рахунок поширених атрибутивних сполучень, які перетворюються у низки підрядних речень. Лексика автора стає більш поетичною, синонімія ускладненою, частими є історизми, архаїзми та складні іменники.

Через 13 років, у знаменитій «Грі в бісер» / «Das Glasperlenspiel» (1943 р.), маємо справу з відшліфованими синтаксичними конструкціями, надмірна поширеність яких не сприймається як обтяжлива, лексичне наповнення звичних для Гессе атрибутів складається з конкретних іменників, часто складних, але не дуже довгих, кожен з яких прикрашений влучними епітетами. Яскравим прикладом може служити таке речення, обсягом у 120 слів:

“Es erfreute ihn die Frische und Kraft der Landschaft, einer rauhen Berglandschaft mit schroffen Felswänden und saftigen Weiden voll schönen Viehes dazwischen; es beglückte ihn die Wucht und Weiträumigkeit der alten Bauten, welchen die Geschichte vieler Jahrhunderte abzulesen war; es gewann ihn die Schönheit und einfache Behaglichkeit seiner Wohnung, zweier Räume im oberen Stockwerk des langen Gästeflügels, es behagten ihm die Forschungsgänge durch den stattlichen kleinen Staat mit zwei Kirchen, Kreuzgängen, Archiv, Bibliothek, Abtwohnung, mehreren Höfen, mit ausgedehnten Stallbauten voll wohlgehaltenen Viehes, sprudelnden Brunnen, gewölbten riesigen Wein- und Obstkellern, mit zwei Refektorien, dem berühmten Kapitelsaal, den gepflegten Gärten sowie den Werkstätten der Laienbrüder, des Böttchers, Schuhmachers, Schneiders, Schmiedes und so weiter, welche um den größten Hof ein kleines Dorf bildeten”.

Детальна вибірка лексики з творів різних років та групування її за семантичними класифікаторами показали типовість описів та їх модифікацію залежно від набуття досвіду автором.

Опис місцевості, де монастир розташований:

«Erwin» (1899): *“Das Kloster liegt zwischen mehreren Hügeln im Tal”*; «Der Erzähler» (1903): *“Weiter <...> grüne, fruchtbare Täler, in deren Gärten Oliven, Mais, Obst und Reben gediehen”*; «Der Städtebauer» (1905): *“<...> und hinten schloss ein ummauerter Park das Ganze ab”*; «Unterm Rad» (1906): *“<...> zwischen waldigen Hügeln und kleinen stillen Seen <...> Malerische Mauern, Erker, Tore, Gärtchen, eine Mühle, Wohnhäuser umkränzen behaglich und heiter die wuchtigen alten Bauwerke”*; «Das Glasperlenspiel» (1943): *“Frische und Kraft der Landschaft, einer rauhen Berglandschaft mit schroffen Felswänden und saftigen Weiden voll schönen Viehes dazwischen; es beglückte ihn die Wucht und Weiträumigkeit der alten Bauten, welchen die Geschichte vieler Jahrhunderte abzulesen war...”.*

Внутрішні особливості архітектури:

«Erwin» (1899): *“<...> festen Mauern des «Paradieses» und die Wölbungen der gotischen Kreuzgänge <...> aus der Brunnenkapelle den singenden Laut des fallenden Wassers”*; «Der

Erzähler" (1903): "<...> festungsartigen Hof, <...> verschlafenen Kreuzgang <...> fallenden Tropfen unsichtbar auf eine klingende Wasserfläche schlügen"; "Der Städtebauer" (1905): "Zwei aneinander lehrende Kirchen, eine große und eine kleinere, bildeten die Mitte und schlossen von zwei Seiten den nicht sehr großen Kreuzgang ein <...> zwei Brunnen"; "Unterm Rad" (1906): "<...> ein malerisches, die hohe Mauer öffnendes Tor auf einen weiten und sehr stillen Platz <...> Ein Brunnen läuft dort"; "Narziß und Goldmund" (1930): "<...> stand zwischen den alten Mauern, Säulen und Gewölben als in seiner natürlichen Heimat; <...> in tiefe Brunnen voll dunkler Melodie"; "Das Glasperlenspiel" (1943): "<...> Staat mit zwei Kirchen, Kreuzgängen, Archiv, Bibliothek, Abtwohnung, mehreren Höfen sprudelnden Brunnen".

Опис та перелік приміщень:

"Erwin" (1899): "steinernen Vorhallen, zwei Refektorien, Oratorium, Hörsaal und Dormente"; "Der Erzähler" (1903): "<...> verließ die Stube und schritt durch die kühlen Dormente in den verschlafenen Kreuzgang"; "Der Städtebauer" (1905): "Vorhallen, Refektorien, Lehrsaale, Wohnungen, Wirtschaftsgebäude"; "Unterm Rad" (1906): "Der unversehrte Kreuzgang, selber ein schönes Werk, enthält als Kleinod eine köstliche Brunnenkapelle; das Herrenrefektorium mit kräftig edlem Kreuzgewölbe, weiter Oratorium, Parlatorium, Laienrefektorium, Abtwohnung und zwei Kirchen schließen sich massig aneinander"; "Narziß und Goldmund" (1930): "die Dormente, Kirchen und Schulsäle erfüllte"; "Das Glasperlenspiel" (1943): "<...> durch den stattlichen kleinen Staat mit zwei Kirchen, Kreuzgängen, Archiv, Bibliothek, Abtwohnung, mehreren Höfen, mit ausgedehnten Stallbauten voll wohlgehaltenen Viehes, sprudelnden Brunnen, gewölbten riesigen Wein- und Obstkellern, mit zwei Refektorien".

Наведені приклади демонструють, що від твору до твору автор вживає одні й ті ж архаїзми, історизми та архітектурні терміни, стилізуючи описи стародавніх споруд (*Dormente, Wölbung, Maulbrunn, Paradies, Kreuzgang, Turm, Mauer*). Однак аналіз вибірки засвідчив, що понятійний складник концепту, вербалізований у синонімах та асоціатах, зазнає суттєвих модифікацій з часом, тобто можна говорити про наявність стійкого процесу формування авторського концепту.

Особистісна картина світу відбивається одиницями тезаурусного рівня, які знаходяться у підпорядкувально-координативних відносинах: генералізованими висловлюваннями, дефініціями, афоризмами, прислів'ями. Завдяки поєднанню цих семантично складних угруповань мовна особистість висловлює «вічні», непорушні для неї істини, котрі у значній мірі визначають її життєву доміную. Тільки починаючи з цього (лінгво-когнітивного) рівня стає можливим індивідуальний вибір, віддання переваги одному поняттю перед іншим, вибір моральних цінностей, які відрізняються від пануючих в стандартно-пересічному тезаурусі мовного колективу.

Висновки. Аналіз формування ядерного та периферійного складників концепту МОНАСТІР у творах Г. Гессе дав змогу виявити мотиваційні орієнтири (лексичний, тематичний, концептуальний), тобто слова й образи, навколо яких будується мовлення, до яких автор повертається увесь час, які викликають найсильніший відгук, яким він приділяє найбільше уваги.

Попередній огляд процесу поступового ускладнення синтаксичних конструкцій свідчить про вдосконалення кількох суттєвих прийомів: 1) поширення за рахунок словоскладання,

2) нанизання прикметників, 3) вживання постпозитивних означень та прислівників у ролі епітетів, 4) утворення ускладнених атрибутивних словосполучень, 5) використання полісиндетону у межах складнопідрядних речень.

Незважаючи на те, що примусове перебування у монастирі завдало юному Герману Гессе страждань, монастир увійшов у авторську картину світу окремим концептом, в результаті чого у найвеличнішому творі «Гра в бісер» перед читачем постає розгалужена система значень, яка потребує окремого детального вивчення не тільки на рівні лексики, а й на рівні синтаксису.

Література:

1. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – 7-е изд. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
2. Нестерова О.А. К инструментализации исследования языковой личности: методика психолингвистического анализа / О.А. Нестерова // Вопросы психолингвистики. – 2015. – № 4 (26). – С. 122–135.
3. Hesse H. Die Erzählungen 1900–1906 / H. Hesse. – Sämtliche Werke. – Berlin: Suhrkamp, 2001. – 506 s.
4. Hesse H. Unterm Rad. – 35 / H. Hesse. – Auflage. – Berlin: Suhrkamp Taschenbuch, 1997. – 78 s.
5. Hesse H. Narziß und Goldmund: Erzählung / H. Hesse. – Berlin: Suhrkamp, 2012. – 304 s.
6. Hesse H. Das Glasperlenspiel: Versuch einer Lebensbeschreibung des Magister Ludi Josef Knecht samt Knechts hinterlassenen Schriften / H. Hesse. – Berlin: Suhrkamp, 2012. – 608 s.
7. Гессе Г. Магия книги: Эссе, очерки, фельетоны, рассказы и письма / Г. Гессе. – М.: Книга, 1990. – 325 с.
8. Стернин И.А. Контрастная лингвистика: проблемы теории и методики исследования / И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 282 с.

Жигоренко И. Ю. Трансформация концепта KLOSTER в произведениях Г. Гессе

Аннотация. В работе подчёркивается, что в современной лингвистике наблюдаются разные подходы к изучению концептов, которые являются важнейшими составляющими культуры. Личностная картина мира отражается единицами тезаурусного уровня, которые находятся в подчинённо-координативных отношениях (генерализованные высказывания, дефиниции, афоризмы, пословицы). Благодаря объединению этих семантически сложных группировок языковая личность высказывает «вечные», незблемые для нее истины, которые в значительной степени определяют ее жизненную доминанту.

Ключевые слова: Герман Гессе, картина мира, концепт, мотивационные ориентиры, языковая личность.

Zhyhorenko I. Transformation of the concept KLOSTER in the works of fiction by H. Hesse

Summary. The paper points out that in modern linguistics there are different approaches to the study of concepts which are essential parts of culture. Personal worldview is reflected through thesaurus level units that are in subordinate-coordinative relations between each other (general statements, definitions, aphorisms, proverbs). Due to combining these semantically difficult groups linguistic persona expresses "eternal" unshakable truths which largely determine its life dominant.

Key words: Hermann Hesse, worldview, concept, motivational orientations, linguistic persona.